

Ващенко В.В.

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ РЕЗЕРВУВАННЯ

У статті розглянуто історію розвитку та формування етапів системи резервування. Приділено увагу та згруповано думки вітчизняних і зарубіжних науковців з економіки стосовно розвитку вчення про резервування. Відносно кожного етапу розвитку системи резервування виділені та розглянуті основні види резервів, які набули широкого використання та розповсюдження у відповідні часи.

Ключові слова: резерв, система, формування.

Постановка проблеми. У цій статті розглядається поетапно історія розвитку системи резервування. Наразі ця тематика актуальна, оскільки вивчення цієї проблеми та її вирішення забезпечують продовольчу безпеку всього світу. В умовах глобалізації економіки люди серйозно замислюються про своє майбутнє. Наша свобода руху все більше обмежується в результаті збільшення щільності населення, індустріалізації, порушення екології. Настає криза у постачанні енергії, сировини, води та продуктів харчування. Розвиток суспільства і розвиток наук є взаємопов'язаним процесом, який безпосередньо впливає на розвиток думки про роль і місце системи резервування. Протягом багатьох років науковці вели дискусії щодо правильності використання таких понять, як "резерв", "державний резерв", "резервний фонд", "запасний капітал", "фонд", "капітал", "резервний капітал", "резерв сумнівних боргів", частково ототожнюючи ці поняття. Зазначимо однак, що у сучасній літературі широко використовуються лише поняття "резервування", "забезпечення" та "резерв". Тим часом такий термін, як, наприклад, "система резервування" потребує детального вивчення. Причиною цього є те, що сучасний розвиток держави потребує удосконалення системи резервування, у назві якої використовувався б термін "формування" і вкотре підтверджує, що дослідження сучасного стану будь-яких понять неможливе без історичного осмислення їх розвитку.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Чималий вклад у вчення про розвиток резервів зробили вітчизняні та зарубіжні представники науки: І.Ф. Білько, Й.Бетге, Н.А. Блатов, Ю.А. Верига, І.В. Власов, А.В. Іншина, Є.М. Кирилюк, М.О. Козлова, В.О. Косевцов, Т.М. Лозинська, В.І. Мунтіян, В.М. Соколов та інші, які зосереджують увагу на необхідності створення резервів капіталу з метою своєчасного захисту підприємства від негативних явищ, підвищення його фінансової стійкості та управління ризиками. І.Й. Яремко [5] у своїх дослідженнях під резервами розуміє резерви капіталу, які представлені у вигляді активних і пасивних антипацій, значення яких полягає у передбаченні можливого розвитку подій.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є розгляд основних етапів розвитку людського суспільства та їх вплив на процес еволюції системи резервування.

Виклад основного матеріалу дослідження. У процесі розвитку історії сприйняття будь-якого поняття з часом змінюється, трансформується, набуває нових смислових значень. І резерви не є винятком. Перші згадки про резерви знаходять свої витoki ще у Стародавньому Китаї (1256–1122 рр. до н.е.). Вже тоді існувала система резервних фондів (загальний, спеціальний та власне резервний фонд), яка детально описана китайським вченим Фу [4]. Визначався не тільки склад фондів, описувались також джерела їх формування, цілі використання, а також періодичність стягнення та максимальний розмір кожного з податків. Проаналізувавши відповідні теоретичні і практичні джерела, ми дійшли висновку, що моделі захисту підприємства від непередбачених подій вивчались відомими економістами і пропонувались для використання у взаємозв'язку з різними макроекономічними процесами в межах створених ними моделей: економічного зростання Роберта Солоу та Харрода-Дюмарше, створення ринкової вартості Модільяні-Міллера, статистичної та динамічної економічних теорій Самуельсона Пола, теорії рівноваги Ерроу, теорії оптимального розподілу ресурсів Л.В. Кантаровича, монетарної теорії Фрідмана.

В економічній літературі вперше резерви знайшли своє відображення в бухгалтерських балансах у кінці XIV – на початку XV стст. В історичній перспективі процес розвитку резервів можна розподілити на кілька етапів (рис.1).

Для першого етапу резервування характерне створення таких резервів: резерви для компенсації збитків, спричинених сумнівними боргами; оціночні резерви фіскального характеру (для сплати податків та мита). На цьому етапі розвитку людського суспільства не існувало законодавчої бази, яка б регламентувала створення резервів, тому підприємствам доводилось формувати за рахунок власного прибутку джерела для покриття податкових потреб держави та попередження банкрутства. Така практика створення резервів використовувалась в Іспанії, Португалії, Італії та Греції.

На початку XV ст. набули свого поширення оціночні резерви для ризиків та затрат. У цей період розвитку резерви можна було об'єднати у чотири групи:

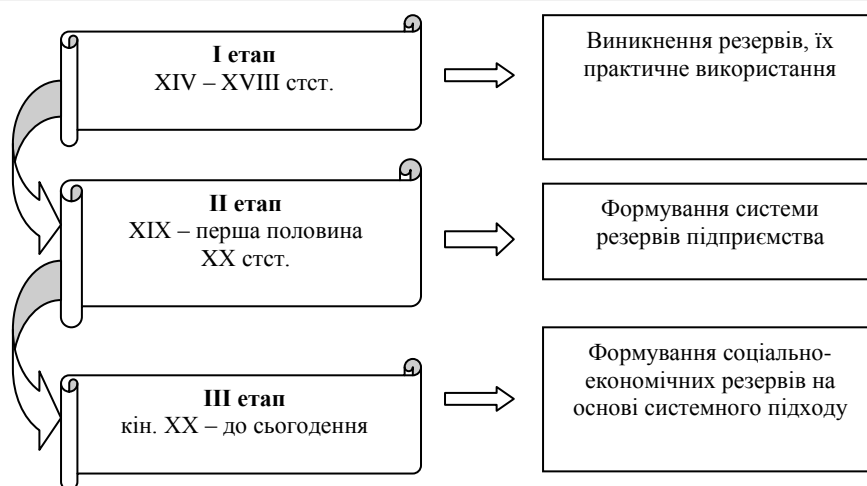

Рис. 1. Основні етапи розвитку системи резервування [8, с. 340]

- 1) резерви, призначені для компенсації можливих втрат дебіторської заборгованості;
- 2) резервування фінансових результатів для компенсації можливих ризиків і втрат для зменшення бази оподаткування податком на прибуток;
- 3) резервування фінансових результатів для перегрупування прибутку в розрізі звітних дат;
- 4) резервування ресурсів на покриття збитків.

Значний вклад у розвиток системи резервів того часу здійснили такі відомі економісти, як А.Замбеллі [9, с. 73], який запропонував використання рахунків для резервування, та К.І. Арнольд та Г. Сімон [9, с. 67, 239], що запропонували резервування ресурсів для покриття збитків (з використанням рахунку Делькредере).

Другий період становлення та розвитку резервування пов'язаний з виникненням та розвитком акціонерних товариств, у складі власного капіталу яких з'являється резервний капітал, створений за рахунок прибутку. На цьому етапі розвитку процес створення, функціонування акціонерних товариств, порядок створення та розмір статутного і резервного капіталу регламентовано на законодавчому рівні. Внаслідок цього на кінець XIX – на поч. XX стст. була сформована система резервів, яка складалась з восьми категорій:

- 1) статутні законодавчі резерви;
- 2) регламентовані статутні резерви;
- 3) оціночні резерви із знецінення активів;
- 4) оціночні податкові резерви (відстрочені податки);
- 5) амортизація;
- 6) оціночні резерви цільового характеру;
- 7) оціночні резерви регулюючого характеру;
- 8) приховані резерви.

Ефективність використання створеної системи резервів була досягнута завдяки появі бухгалтерських рахунків. З середини XIX ст. в обліку з'являються різноманітні варіанти операційних, контрарних та інших подібних рахунків, яким

Е.П.Леоте та А. Гільбо дали назву «артефакт». Термін «артефакт» використовується в роботі Е.С.Хендриксена, М.Ф.Ван Бреда [10, с. 205]: «...такі поняття як «реалізація», «нарахування», «розподіл витрат», можуть бути визначені лише шляхом чітких формулювань, оскільки для них не існує аналогів у реальному світі. Бухгалтери використовують ці терміни настільки довго та часто, що сприймають їх як реалії. Важко погодитись, що за межами бухгалтерського обліку ці поняття не мають ніякого значення». В ролі об'єктів та методологічних облікових прийомів з'явилися такі бухгалтерські рахунки, як Амортизація, Делькредере, Резервування, Регулятив.

Значні теоретичні розробки та практичні дослідження науковців були спрямовані на розмежування понять «резерв» та «регулятив». До категорії резервів відносили статутний законодавчий резерв та регламентований статутний резерв, які відображались у балансі в складі власного капіталу. Крім того, до цієї категорії резервів слід віднести приховані резерви, оціночні резерви цільового характеру та різницю між нарахуваною та реальною амортизацією. До категорії регулятивів слід віднести оціночні резерви зі знецінення активів та оціночні резерви регулюючого характеру. Для зазначених резервів характерні такі ознаки: вирахування з відповідних статей балансу, в активі балансу їх протистоїть знос із знаком «мінус», виконують функції регулятива облікового характеру. Найбільш чітке розмежування між резервом та регулятивом належить французькому науковцю XX ст. Ж.Б.Дюмарше. На його думку, резерву завжди в активі протистоїть реальна вартість, а регулятиву – фіктивні цінності. Так, рахунок «торговельна знижка» – це резерв, потенційний прибуток, тому що йому в активі протистоїть реальний актив – товари для продажів. Знос основних засобів, навпаки, регулятив, контраktiv, тому що в активі йому протистоїть вартість зношених основних засобів. За часів Ж.Б. Дюмарше вважалося, що створення резерву необхідне для накопичення засобів, призначених для компенсації можливих збитків. Сьогодні – це накопичення, необхідне для фінансування цільових програм. У першому випадку резерв формували за рахунок при-

бутку, в другому – за рахунок витрат. При цьому резерви відображаються в складі власних засобів підприємства, а регулятиви віднімаються.

Проблема розмежування резервів та регулятивів знайшла своє відображення і в працях І.О.Кошкіна [11], який відмінив спільні та відмінні

ознаки досліджуваних понять. На думку науковця, до спільних ознак належать: резерви і регулятиви є контрарними статтями, яким відповідає умовний нереальний актив; у процесі аналізу балансу вони повинні бути знищені в самому балансі. Відмінні ознаки резервів та регулятивів представлені у таблиці 1.

Таблиця 1

Відмінні ознаки резервів та регулятивів за І.О. Кошкіним [11, с. 132]

Резерв	Регулятив
Утворюються за рахунок зменшення валових прибутків	Абсолютно не стосуються валових прибутків, вони утворюються шляхом штучного збільшення реальної оцінки протилежних балансових статей
Вводяться в баланс для того, щоб зберегти в ньому точну первісну оцінку балансових статей, для постійності (перманентності) оцінки інвентаря	Порушують первісну оцінку балансових статей, штучно збільшуючи її для зручності практичної діяльності (зручності обліку роздрібної торгівлі і т.д.)
Є контрарною статтею до первісної оцінки балансових статей	Є контрарною статтею до завищеної оцінки балансових статей і до тієї частини оцінки, яка є завищенням
Є умовним запасом засобів на покриття ймовірних збитків від зменшення первісної вартості балансових статей	Не є умовним запасом засобів на покриття ймовірних збитків від зменшення первісної вартості балансових статей
Відображаються у заключному балансі	Найчастіше не включаються до кінцевого балансу
Списуються лише за певних умов	Можна у будь-який час списати

У практичній діяльності та в теорії досить часто ототожнюють поняття “фонд” та “резерв”. Трактують поняття “фонд” і “резерв” в довідковій літературі економічного характеру неоднозначно. Погляди авторів щодо трактування поняття “фонд” можна поділити на три групи: фонд як грошові або матеріальні засоби цільового призначення; фонд як запас або накопичення; поняття “фонд” ототожнюють з поняттям “капітал”.

Найбільш чітко розмежування між резервом та фондом належить російським вченим 90-х рр. ХХ ст. М.О. Блатову та М.А. Кипарисову. На думку М.О. Блатова [12, с. 63-64], резерви можуть бути відображені як в активі, так і в пасиві балансу. Наявність резервів говорить про завищену оцінку деяких статей у протилежній частині балансу, і тому їм відповідає нульовий актив, якщо вони є контрактивами, або нульовий пасив, якщо вони є контрпассивами.

М.А. Кипарисов [13, с. 160] відзначав, що, на відміну від фондів, створення резервів відбувається шляхом збільшення оцінки в активі на предмет здійснення реальних витрат. Усі резерви мають конкретне призначення, але їм обов'язково притаманна короткостроковість.

Відомий радянський вчений П.Герстнер [14, с. 118] у 1926 р. у своїй праці “Аналіз балансу” відзначав, що фонд являє собою активну складову частину майна. Зазначена позиція автора схиляє нас до думки, що поняття “фонд” має бути активною категорією, а в пасиві балансу повинні бути відображені резерви як джерело фондів. П.Герстнер наводить перелік резервів, але при їх назві використовує поняття і фонд, і резерв: резерв дивиденду; резерв погашення; фонди пенсій, допомог тощо; резерви премій у страхових товариствах; фонд

розширення підприємства; фонд виробництва; фонд відновлення; резерви податків та інших зборів; фонди, які залишаються у розпорядженні і можуть мати змішаний характер.

Л.В. Чижевська [15, с. 259] дотримується думки, що фонд являє собою накопичення засобів, що можуть перевищувати власні капітали і тому виступати у вигляді джерела додаткових коштів у господарстві, а резерв являє собою не нове накопичення засобів понад наявний капітал, а тільки відновлення коштів до межі цього капіталу. Для потреб бухгалтерського обліку з метою позначення джерел утворення власних коштів Н.М. Малюга [16, с. 53] пропонує вживати поняття “фонди” і “резерви” і аргументує пропозицію тим, що “використання цих понять в бухгалтерському обліку при відкритті рахунків та в звітних формах наблизить облік до інших економічних дисциплін, зокрема «фінансів», та тим, що «планування фінансів на рівні підприємства і країни не обходиться без використання понять «фонди» та «резерви», а це відповідає такому підходу до вивчення господарських відносин на макрорівні, як регульована ринкова економіка, яка, з точки зору сучасних економістів, є найбільш ефективною». На думку Я.Д. Крупки [17, с. 229], фонд є новим нагромадженням коштів, які часто надходять з боку понад вартість власного капіталу, а резерви, як правило, створюються вже з нагромадженого капіталу (прибутку підприємства). Тому при групуванні джерел на майбутнє відтворення активів і майна, на нашу думку, доцільно застосовувати поняття “резерв”.

В 20-х рр. ХХ ст. представники бухгалтерської думки в складі пасиву балансу виділяли такі групи статей: капітали, фонди (спеціальні капітали) та резерви (регулюючі статті). Капітали створюються шля-

хом внесків засновників. Фонди формуються шляхом фактичного збільшення засобів підприємства і мають чітке призначення. До фондів відносили: запасний фонд, фонд поліпшення побуту робітників та службовців, фонд розширення підприємства та інші. Резерви формуються методом резервування балансу і до них належать: резерв сумнівних боргів, погашення зносу власності та інші.

У 1928 р. Л.Р. Робінзоном, наслідуючи досвід англійських фірм, які практикували проводити розподіл 50–60% чистого прибутку, було запропоновано створювати приховані резерви. На поч. ХХ ст. М.О. Блатов у своїх працях зазначав, що частина прибутку уникає розподілення шляхом створення явних та скритих резервів. Якщо зарезервовані суми більше точної суми при оцінці, то до збитку підприємства віднесена завищена сума, і якийсь частині цього резерву відповідає здоровий актив, тобто в цій частині резерв виступає у вигляді фонду, який тимчасово прихований; якщо навпаки, зарезервована сума менше тієї, що необхідна для резервування, то якомусь пасиву відповідає не віднесена на збитки сума переоцінки, якийсь вигаданий актив – і в цій частині пасиву відображається прихований резерв. При ліквідації розрахунків, за якими були створені резерви, ці прорахунки резервування анулюються, що приводить до виявлення прибутку за наявності прихованих резервів.

Третій етап розвитку резервування характеризується початком формування та використання резервів соціально-економічного характеру: резерв участі працівників в прибутку, додаткові пенсійні фонди, спеціальні пенсійні фонди. Джерелом формування зазначених резервів виступав чистий прибуток. На цьому етапі особлива увага приділя-

лась державному регулюванню формування пенсійних фондів і створення системи резервів для захисту пенсійних вкладів підприємств та працівників. Створення резерву участі працівників у прибутку було напрямом реалізації завдань соціально-орієнтованої економіки. На нашу думку, формування соціально-економічних резервів є передумовою стабільного функціонування економіки держави, збільшення її продуктивності та дозволить досягти “економічного спокою” серед працюючого населення.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У результаті проведеного нами дослідження щодо визначення сутності поняття “системи резервування” ми можемо зробити висновок, що зазначені визначення в цілому розкривають економічний зміст досліджуваної категорії як джерела покриття очікуваних, чітко визначених витрат та можливих збитків; внутрішніх зобов’язань підприємства; виступають у ролі стабілізатора впливу на фінансово-господарську діяльність підприємства внутрішніх та зовнішніх факторів. Основною характеристикою резерву є те, що резерв є внутрішнім зобов’язанням підприємства з невизначеною сумою та датою погашення; джерелом для накопичення ресурсів чи покриття збитків за рахунок резервного капіталу. На нашу думку, формування системи резервів необхідно розглядати у структурі економічної системи, створеної у відповідності з чинним законодавством, установчими документами, принципами бухгалтерського обліку, П(С)БО – у вигляді резерву сумнівних боргів, резервів майбутніх витрат і платежів, резервного капіталу – та призначені для здійснення обов’язкових виплат, покриття передбачуваних та очікуваних витрат, усунення наслідків надзвичайних подій і забезпечення задовільних умов функціонування суб’єкта господарювання.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бутинець Ф.Ф. Історія бухгалтерського обліку: в 2-х частинах. Ч. I: навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. із спеціальності 7.050106 “Облік і аудит”; 2-е вид., доп. і перероб. / Ф. Ф. Бутинець. – Житомир: ПП “Рута”, 2001. – 512 с.
2. Верига Ю.А. Резерви підприємств України: види, методи створення і подання інформації у фінансовій звітності / Ю.А. Верига // Науковий вісник ПУСКУ: Економічні науки. – 2004. – №1 (11). – С.116–119.
3. Соколов Я.В. Основы теории бухгалтерского учета / Я. В. Соколов. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 496 с.
4. Бетге Йорг. Балансоведение / Йорг Бетге ; пер. с нем. / науч. ред. В.Д. Новодворский. – М.: Бухгалтерский учет. – 2000. – 545 с. – Пер. изд. Jörg Baetge. Bilanzen. – n 4., überarbeitete Auflage. Düsseldorf: / IDW-Verlag GmbH, 1996.
5. Яремко І.Й. Економічні категорії в методології обліку: монографія / І.Й. Яремко. – Львів: Каменяр, 2002. – 192 с.
6. Козлова М.О. Облік і контроль процесу резервування (на прикладі діяльності великих промислових підприємств України): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.04 “Бухгалтерський облік, аналіз та аудит” / М. О. Козлова. – Київ, 2006. – 20 с.
7. Терещенко В. С. Бухгалтерський облік забезпечень майбутніх витрат і платежів: теорія та методика: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.09 “Бухгалтерський облік, аналіз та аудит” / В.С. Терещенко. – Київ, 2008. – 20 с.
8. Романова С.Балансоведение. Серия “Высшее образование/ С. Романова. –Ростов-на-Дону: Феникс, 2004. – 480 с.
9. Соколов Я. В. Бухгалтерский учёт: от истоков до наших дней / Я.В. Соколов. – М.: Аудит. ЮНИТИ, 1996. – 638 с.
10. Хендриксен Э.С. Теория бухгалтерского учёта / Э. С. Хендриксен, М.Ф. Ван Бреда ; пер. с англ.; под ред. проф. Я.В. Соколова. – М.: Финансы и статистика, 1997. – 567 с.
11. Кошкин И.А. Капиталы, фонды и резервы потребительских обществ: / И.А. Кошкин. – Ленинград : Экономическое образование. – 1928. – 135 с.
12. Блатов Н.А. Балансоведение (курс общий) / Н. А. Блатов ; [издание второе, исправленное и дополненное]. – Л. : Экономическое образование, 1930. – 298 с.
13. Кипарисов Н.А. Основы балансоведения / Н. А. Кипарисов. – М.: Наркомторг СССР, 1928. – 295 с.
14. Герстнер П. Анализ баланса / П. Герстнер – М.: Экономическая жизнь, 1926. – 352 с.
15. Чижевська Л.В. Бухгалтерський баланс: проблеми теорії і практики / Л.В. Чижевська. – Житомир: ЖІТІ, 1998. – 408 с.
16. Малюга Н.М. Бухгалтерський облік в Україні: теорія й методологія, перспективи розвитку: монографія / Н. М. Малюга. – Житомир: ЖДТУ, 2005. – 548 с.
17. Крупка Я.Д. Облік інвестицій: монографія / Я. Д. Крупка. – Тернопіль: Економічна думка, 2001. – 302 с.
18. Ткач В.И. Международная система учёта и отчётности / В. И. Ткач, М.В. Ткач. – М.: Финансы и статистика, 1992. – 160 с.